

A ROMÁNOK BUDAPESTEN

BANDHOLTZ AMERIKAI TÁBORNOK NAPLÓFELJEGYZÉSEI

EZERKILENC SZÁZTIZENKILENC augusztus tizenegyedikén egy amerikai tábornok érkezett meg századosának és két katonájának kíséretében a magyar fővárosba, melyet a politikai, lelki és anyagi válság mélypontján talált.

A négyéves világháborút és minden megpróbáltatását gyors egymásutánban követték nyomon: a háborúvesztés, az ú. n. októberi forradalom, a proletárdiktatúra és a románok előnyomulása, akik végül július 31-én megszállták Pestet.

Nem egészen tíz hónap története ez s olyan események sorozata, melyek alkalmasak voltak az egyébként is felőrölt nemzeti erők teljes szétzüllesztésére. A háború után, e forradalmak által kifosztott ország fővárosában ott ült az ellenség — és minő ellenség! A nemzet és főként középosztálya még fel sem tudott ocsúdni a négyhavi proletárdiktatúra rémségeiből: Kim Béla terroristáinak sarkában máris ott voltak az oláhság fegyelmezetlen és zsákmányra éhes hadai. Mielőtt a magyar állami élet csak valamelyest visszazökkenhetett volna teljesen szétrombolt intézményeinek kereteibe, máris a Balkán terpeszkedett szét a főváros utcáin és terein. Valóban nehezen képzelhető el szörnyűbb tragédia, mélyebb süllyedés, teljesebb bukás. Szegénység és szégyen, gyengeség és gyalázat, züllés és megalázás: ez volt a magyarság léte és sorsa tizenöt év előtt azon a nyári napon, amikor Harry Hill Bandholtz, az Egyesült Államok' vezérőrnagya, négy nap körülményes utazás után, Párizsból a pesti Ritz-szállóba megérkezett, hogy a Szövetségek közti Katonai Küldöttség egyik tagjaként az akkor még ellenséges magyar fővárosban a békekonferencia utasításai szerint¹ megkezdje munkáját.

¹ A párizsi Legfőbb Tanács utasításai a Magyarországra küldött Szövetségek közti Katonai Küldöttséghez a Bandholtz-féle mű egyik értékes mellékletét alkotják. (368. o.) Ez utasítások első két pontja a magyar hadsereg és a lefegyverzés kérdéseivel foglalkozik. A 3. pont már elárulja, hogy a küldöttség célja „megakadályozni, hogy a győztes hadseregek olyan biztosítékokat foganatosítsanak, amelyek a magyarság nemzeti érzelmeit felizgathatnák, avagy bármiképpen meghosszabbíthatnák az országban uralkodó zavaros helyzetet és késleltethetnék a béke megkötését“. U. e. pont c) alpontja a Küldöttség feladatául tűzi ki, hogy „szabályozza a román és szerb hadseregarancsnokságokkal a román és szerb csapatok fölöslegének (?) visszavonását“. Különösen fontos az instrukciók tájékoztató záradéka, mely szerint Magyarország határait a konferencia már megállapította és ezért minden idegen csapat eltávolítandó. „A hatalmak legkevésbé nem kívánnak a magyar nemzet belügyeibe, vagyis kormányának megválasztásába beavatkozni, de ugyanakkor megállapítják, hogy nem tárgyalhatnak olyan kormánnyal, amelyről nem tehető fel, bizalommal, hogy nemzetközi kötelezettségének eleget fog tenni.“

Bandholtz tábornok azóta meghalt és hagyatékából egy ohioi egyetemi tanár, Fritz Conrad Krüger „Egy nem diplomatikus napló” címen szép, gondosan felszerelt kötetben bocsátotta közre budapesti munkálkodásáról szóló, egészen magánjellegű feljegyzéseit, mikről első pillantásra nyilvánvaló, hogy írójuk nem szánta őket a nyilvánosságnak.¹

FÉLESZTENDŐ szomorú magyar történetét adja benne egy okos, független gondolkodású, jólelkű és mindenekfelett derűsen bátor katonaember, aki a magyar múltból keveset tudott, mikor közénk jött, de a jelent józan pillantásával hamarosan áttekintette és emberi érzésekkel segíteni próbált az anarchiában, amennyire tőle telt. Mikor megérkezik, egy oláh tábornok parancsnokol Budapesten, mikor 1920 február 8-án a Párizsba induló magyar béke delegáció különvonatán elhagy bennünket, van már magyar kormány, megindult a nemzeti hadsereg szervezése, a nemzetgyűlési választások küszöbön állnak és nemsokára államfője is lesz az országnak. A nemzet tehát túlvan a legrosszabbon, most már megindul a lassú emelkedés. De Bandholtz és három tábornoktársa — az angol Gorton, az olasz Mombelli és a francia Graziam — épp a legrosszabbat látták, amire alig van írott és megbízható forrásunk. Az utókor ezért sűrűn fog visszanyúlni Bandholtz naplójához. A nemzeti öneszmélet és önvizsgálat már ma fontos okmányoknak tekintheti e művet.

De nemcsak ritkabecsű történeti adattár ez a napló, hanem „regényes” olvasmány is, izgalmas élmény, elsősorban annak, aki másfél évtizeddel ezelőtt szomorú polgárként itt járt-kelt a megszállott fővárosban. Bandholtzot olvasva kinyílnak a román hadjárat kulisszái; ellátunk Párizsba, Bukarestbe és Belgrádba, ahonnan — úgy véltük — sorsunk felett rendelkeztek. Ami akkor érthetetlen nyomorúság volt számunkra, felfedi titkát előttünk; látjuk az összeomlott magyar nemzet egész árvaságát, szervezetlenségét, politikai és gazdasági léte tétováságát. De vigasztaló tünetek is bontakoznak ki: az amerikai tábornok, aki azért jön, hogy az ‘ellenség’ fővárosában tűrhető rendet teremtsen, felfedezi testvérének és szövetségeseinek’, a román szoldateszkának perfidiáját, korrupcióját, fékezhetetlen étvágyát. A megszálló sereg kegyetlenkedése és rablása hamarosan leplezhetetlen tényként mutatkoznak a világ előtt. Mindezzel szemben a magyar jellem — Öntetszelgés nélkül mondhatjuk — Bandholtz könyvéből szépen rajzolható meg: szerencsétlenségében és kifosztottságában sem válik szánalmassá; atomizálódott a nemzet, de a szervezkedésre még hajlamos; az idegen megszállók hazugságának jármában él, de a valóságtól nem tér el; meggy alázzák és mégsem válik erőszakossá; fegyvertelenül áll, de hadi erényeket mutat. Ha a politikai talpraállás első periódusainak megvannak is furcsa botlásai, egészben véve nem kell szégyenkezünk. Jó tükör Bandholtz naplója: nemesak igazat mutat, de igazsága nem lehan-

¹ An Undiplomatic Diary by the American Member of the Interallied Military Mission to Hungary, 1919—1920. Maj. Gen. Harry Hill Bandholtz, USA, Ed. 64. Fritz Konrad Krüger. Columbia University, New York, 1933. (394 old.).

goló. Újkori történetének legkegyetlenebb napjaiban sem volt méltatlan önmagához a magyarság.

A SZÖVETSÉGGKÖZI TÁBORNOKI BIZOTTSÁG hivatalnokaival a királyi várban helyezkedik el, az egyes nagyhatalmak tábornokai kis törzskarukkal szerte-széjjel a városban. — Bandholtz a várban, Edelsheim-Gyulay gróf palotájában. Megkezdődik a „munka“, — valóban egészen csodálatos munka. A magyarság a román katonai megszállás megalázottságában úgy néz fel a várban székelő nyugati katonatisztekre, mint arra az egyetlen kapcsolatra, amely a magyar Duna-völgyét még Európával összefűzi, — Európával, mely kitagadott bennünket. A román hadsereg ellenben, mely fenéig akarja üríteni a 'győzelem. mármorpocharát, a legnagyobb bizalmatlansággal látja a nagyhatalmak jelentkezését Budapesten. Pedig úgy a magyarok, mint a románok tévednek: a tábornoki bizottságnak semmiféle hatalma nincs, fegyveres erő rendelkezésére nem áll és a világ politikai helyzete egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a Párizsban tanácskozó hatalmak valamely együttes lépésre határozzák el magukat Közép-Európában. A Tábornoki Bizottságról Párizs hamarosan megfélekedzik. Egyre-másra mennek az együttes jelentések a Legfőbb Tanácshoz, — szinte naponta — de mennek az egyes tábornokok részéről saját felettes hatóságaikhoz intézett helyzetjelentések, melyek nem egyszer ellentmondanak egymásnak és ellentmondanak az együttes jelentésnek. Jelentések mennek, — semmi foganatja!

Lényegében arról van szó, miként lehetne gátat szabni az oláhok pusztításának és rablásának és milyen eszközökkel lehetne őket rábírní, hogy mihamarabb hagyják el Magyarországot, vagyis az országnak azt a részét, amelyet az előttünk még hivatalosan ismeretlen párizsi diktátum nekünk meghagyott. Ha némi rezignációval és az emberi gyarlóságban való megnyugvással nézzük a világ 1919-es képét, szinte csodálkozni kellene azon az egyöntetű, bár tehetetlen felinduláson, amely a románoknak hosszúra nyúlt budapesti vendégszereplését Európa-szerte kísérte. Nem a magyarságnak szóló sajnálat volt a felindulás indítéka, hanem sokkal inkább a féltékenység, egyéb hatalmaknál is feltámadt a kapzsiság, a félelem, hogy a románok 'túlméretezett. győzelmi zsákmánya és magyarság ,/elizgatott nemzeti érzelme“ — mint a Katonai Küldöttségnek adott (fentebb idézett) Utasítás oly kegyesen mondja — Európa közepében olyan bizonytalanságot teremt, amely veszélyeztethetné másoknak, elsősorban a cseheknek és a szerbeknek hön öhajtott prédáját.

Ám magában a katonai küldöttségben is elég élesek, ha többé-kevésbé leplezettek is, az ellentétek. Az angol tábornok rendszerint amerikai kollégájának pártján áll, az angolszász méltányosságot és a fair play-t képviseli. Az angolszászokkal szembenállnak a latinok: kettejük közül különösen a franciák mutatnak nehezen leplezhető részrehajlást a románok javára. Mindezt nyíltan és pompás részletekkel ábrázolja Bandholtz tábornok, aki e susterdő katlan felett szinte olimpuszi nyugalommal és derűvel trónol királyi várbeli szobájában: „Nehéz lesz — írja egy helyen (36. 0.) önmagáról —

visszavedleni az egyszerű amerikai polgár puritán életformájába. Nem téveszti meg semmi: hízelgésnek, a Balkán-diplomácia frazeológiájának, udvariasságoknak és diner-knek nem esik áldozatul. Szinte első órától fogva világosan látja, amit látnia kell: a Balkán rabol Budapesten, a Balkán csal és hazudik, a Balkánt el kell távolítani.

Valóban tiszteletet parancsol az a lelki függetlenség, mellyel Bandholtz ezt a meggyőződését vallja és kitűzött célját mindvégig követi. Számára a románok „a mi szeretett szövetségeseink“ (48. o.), sőt „lovagias román szövetségeseink“, „the organised and valiant army“ (98. o.), akiknek „rablási vágyát“ minduntalan megbélyegzi. (33. o.) „Szemérmetlenek és hencegők“, mert Magyarország felett aratott győzelmüket töméntelennek érzik. „Szervezett és bátor.. hadseregük számára csak egy szánakozó mosolya van s amikor szeptember 12-én katonai parádén mutatnak be neki egy román hadosztályt, egyetlen szarkasztikus megjegyzése az, hogy némely katonai egységet kétszer vonultattak fel előtte. (81. oldal.) Mikor november i-én József főherceg látogatásáról számol be, ezt írja:

„ő királyi Fensége úgy véli, hogy a románok kivonulása után az első teendő volna üldözésükre kelni és Romániát megszállni. Bár technikailag véve, a főherceg még ellenségünk és egyelőre még szövetségeseinkről beszélt, szívem mélyén kénytelen voltam vele rokonszenvezni és valóban nem tudok semmi olyasmit elképzelni, mit e percben szívesebben tennék, mint a románok ellen hadrakelni.“ (193. o.)

Bandholtznak ezt az ellenszenvét mindazzal szemben, ami román, a Budapesten parancsnokló tábornokokkal és elsősorban a melléjük delegált diplomatával, Diamandival való állandó érintkezése szította, akit állandóan „kis csirkefogónak.. hív. (175. o.) Október 7-én a románok vacsorát adnak tiszteletére a Hungária-szállóban; erről így ír:

„Mint díszvendég, Mosoiu tábornokkal szemben ültem, aki az egész étkezés alatt 300 és 10 fontos mosolyát ragyogtatta felém. De már mondtam egyszer, hogy Mosoiu egész derék fiú és messze az átlagos román tábornokok fölött áll, akiknek típusából hat példány volt jelen... Mosoiu tábornok „az Egyesült Államokra” üritette poharát, amire rekedt oláh kiáltozás volt a válasz. Feleletül „a szövetségeseket és maradandó barátságukat” köszöntöttem fel, ilyként elkerülvén a közvetlen célzást bármiféle 'nagyobb Romániára'.“ (141. o.) Ám Bandholtz lovaglász ellenfél: egyetlen román talál, Vasilescu ezredest, — Mardarescu mellett — akit tisztességes és kitűnő emberként dicsér. §173. o. és több helyen.)

ÉLÉNK SZÍNEKKEL ÍRJA le Bandholtz a tábornoki bizottság üléseit, melyeknek lényegileg két tárgyük volt: arról tanakodtak, miként lehetne gátat szabni a román rablásnak és miként lehetne — a magyar rendőrség és fegyveres erő fokozatos talpraállításával párhuzamosan — a román hadsereget szépszerével eltávolítani Budapestről. Mindkét akcióra a Szövetséges Tábornoki Bizottságnak csak egy eszköze volt: az „ultimátum.. és az ultimátumok egész sorát küldték augusztustól novemberig a várból a románoknak, miközben Bandholtz leplezetlen önróniával mindenkor feljegyezte: „Újabb ultimátum, de nem az utolsó... A román hadsereg rablásáról igen megvető módon ír. Teljesen feltárt történeti anyag ez, melyhez

tábornokunk naplója csak mozgalmas keretet ad. A Bizottság mindent feljegyez és ellenőriz. Megállapítják, hogy a magyarok cseppet sem túloznak és hogy a román rablásnak nemcsak jogalapja hiányzik, de éppenséggel egyértelmű a céltalan és gonoszlelkű pusztítással. Ahol Bandholtz és társai segíteni tudnak, ott megtörténik, híressé azonban csak egy cselekedete vált: a Magyar Nemzeti Múzeum kifosztásának meggátlása. Egyszerű szavakkal írja le, amit cselekedett, mert eszközei is egyszerűek voltak a cselekvésben. Október 6-án írja:

„ ... Loree ezredes és egy amerikai katona kíséretében követtem Horovitz ezredest a Múzeumhoz, amelyet erős román csapat őrzetében találtam. Egy ember megpróbált bennünket megállítani, de ezzel nem járt nagyon jól; bementünk az épületbe és előkerítettük az igazgatót. Ügylátszik, hogy délután 6 órakor Dervasco tábornok tiszti és polgári kísérettel megjelent a múzeumban 14 teherkocsi és egy katonai különítmény élén. Közölte, hogy Mardarescu tábornok és Diamandi főmegbízott által meg van hatalmazva, hogy átvegye az Erdélyből eredő tárgyakat és a kulcsokat kívánta. Az igazgató közölte vele, hogy a Szövetségek Katonai Küldöttség vette át a múzeumot és nem adja át a kulcsokat. Dervasco tábornok erre azt válaszolta, hogy reggel vissza fognak térni és ha akkor a kulcsok nem kerülnek elő, a tárgyakat erőszakkal fogja elvinni. Ezért én előadtam az igazgatóval a raktárhelyiség kulcsait és a következő szövegű írást hagytam ott: „Akit illet: Minthogy a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum összes tárgyai a Szövetségek Kúldöttség védelme alatt állanak, a napos elnök, Bandholtz tábornok, amerikai delegátus őrzetében vannak a kulcsok.” E szöveg alá aláírásom került. Loree ezredessel lepecséltem az ajtókat, amelyekre ráírtam: „Ezt az ajtót a Szövetségek Katonai Küldöttség parancsára lebélyegezte H. H. Bandholtz, elnök. 1919 okt. 5.” Minthogy a romának és az összes európaiak szerelmesek a ruggyantabélyegzőkbe és nekünk nem volt semmi egyebünk, az amerikai postacenzor bélyegzőjét alkalmaztuk és azzal bélyegeztük le az összes pecsétet.“

A levél cenzorbélyegzőjének teljes sikere volt: Bandholtz tábornok bátorsága és nem utolsó sorban humora megmentette a Magyar Nemzeti Múzeum kincseit, melyekhez a román hadsereg — megmegújuló kísérletek és fenyegetőzés ellenére — nem mert hozzányúlni.

Bandholtz naplója ebből a szempontból is igen becses adattár lesz az utókornak. Egy hűvös és pártatlan idegen szemlélő írja le benne Magyarország kifosztását,¹ megaláztatását és megcsonkítását. Mindabból, amit hónapok alatt teljesen idegen, sőt „ellenséges“ környezetben megtanult, ezt a következtetést vonja le:

„ ... nem hagyhatom el sajnálkozás nélkül Magyarországot. Ami személyemet illeti, úgy jöttem ide, hogy inkább hajlottam a románok eljárásának mentegetésére és enyhítésére. Ám megbotránkozató viselkedésük, ellentétben minden nemzetközi joggal, illendőséggel és emberi méltányossággal, a magyar ügy védőjévé tettek. Átaladni Magyarországot egyes részeit polgáriassuk és kifinomult népességével, olyan volna, mint Texit és Kaliforniát a mexikóiaknak adni át. A szövetséges nagyhatalmaknak meg kellene hajtani fejüket azon való szegyenletükben, amit ebben az országban megengedtek a fegyverszünet után. — A magyaroknak bizonyára sok hibájuk van, legalább amerikai szemszögből nézve, de oly felsőbbbéségen különbek, mint bármelyik szomszédjuk, hogy véték a civilizáció ellen, ha ennek az országnak tervbevett megcsonkítását folytatják.“ (361—2.)

¹A kitűnő mutató „Roumanians“ címszó alatt (hooting of Hungary) az egész anyagot összehordta.

Nem lehet csodálkozni a megütközésen, melyet Bandholtz budapesti szereplése a környező és egyszeriben győztesnek bizonyult államokban keltett, elsősorban persze Bukarestben. Udvari és kormánykörökben élénk agitáció indult meg az amerikai ellenfél leszerelése vagy eltávolítása érdekében. Bandholtz megkönnyítette a románoknak a leszámolást; minthogy a megszálló hadsereggel nem tudott megbirkózni, Párizs passzív maradt és a magyar politikai zűrzavar fokozódott, merészet gondolt és szeptember 7-én Bukarestbe utazott a nélkül, hogy Párizstól erre engedélyt kért volna. Útközben két napot Peles-kastélyban töltött a királyi pár vendégeként, meghallgatta az uralkodó hosszú panaszait a békeszerződéseknek kisebbségi rendelkezéseit illetően¹ és megismerkedett a királynéval is, aki bizalmatlanul és szigorúan fogadta. A két nap némiképp, de inkább csak látszólag megenyhítette a fejedelmi asszony hangulatát; azzal bocsátotta el, hogy az ajándékul adott fénykép, reméli, nyájásabbá fogja tenni Bandholtzot, valahányszor „kegyetlenül érez a románokkal szemben“. (70. o.) Csak hónapokkal később tudta meg szerzőnk, hogy műyen gyalázatos benyomásokat hagyott Peles-kastélyban: Poillon ezredes január 4-én fogja neki elmondani, hogy a királyné — mint Poillonnak ő maga mondta — nemcsak Bandholtzot és szárnysegédeit, hanem éppenséggel az egész amerikai katonai missziót zsidónak tartotta és elátkozta, ami Bandholtzot nem zökkenti ki megszokott humorából. (320. o.)

Bukarestben két hosszabb beszélgetése volt a tábornoknak Bra^ianu Ionéi miniszterelnökkel, aki órákon át tartó és a naplóban részletesen ismertetett előadásban fejtette ki a románok álláspontját s a román hadsereg visszavonulását lényegileg attól tette függővé, hogy „a magyarok ne támadják meg“ a visszavonuló oláh sereget. (77. o.) Ezzel az aggodalommal később folyvást találkozunk; lehetetlen keserű mosoly nélkül olvasni, hogy a győzedelmes és felszabadító hadseregeknek állandó főfájása van a darabokra tépett és kifosztott, leszerelt és bilincsre vert magyarság fegyveres támadása miatt.

Október 24-én hasonló kirándulást tesz Bandholtz Belgrádba. Mindkét Balkán-fővárosból megkönnyebbült sóhajjal tér vissza Budapestre, mely a „mai viszonyok közt nem különösebben barátságos ugyan, de Belgrad után olyan, mint az otthonunk“. (179. o.) Bukarestből visszatérve mindent mosolygónak talál minálunk és főként — a magyar gyümölcsöt élvezi. „Minden ami román, szomorú összehasonlítást ad magyar ekvivalenciával. Bukarest városa Budapest mellett olyan, mint a varangyos béka a pisztráng mellett.“ A hasonlat meglepő, de érthető és — jólesik.

BANDHOLTZ ÉS A MAGYARSÁG mindjobban összebarátkoznak. A tábornok — akinek zenei műveltsége látnivalóan nem nagy —

¹ Ebbep is sok tanulság rejlik: Magyarország még nagyjában sem volt tájékozva sorsát illetően, mikor a mai kisantant-országok már — soknak tartották azt a védelmet, melyet a hatalmak a tőlünk elszakítandó magyar kisebbségeknek nyújtani kívántak. Röviddel utóbb már megtanulták, elsősorban a románok, hogy a nagyhatalmak vagy az akkor csak kialakulóban lévő Nemzetek Szövetsége nem lesznek képesek védelmet nyújtani a prédájukul dobott kisebbségeknek.

állandó látogatója az Operaháznak s azokon a szomorú őszi estéken, amikor a magyar főváros lakosságát a román katonai rendelkezések még a kimaradástól is eltiltották, Bandholtz szorgalmasan tért haza a várba a — ma már feledésbe merült — délutáni operaelőadásokból. Vagy tizenöt dalműről emlékezik meg ez a derék és jókedvű katonatiszt s minden sorából kitűnik, hogy halálosan únta az európai szórakozásnak ezt a bonyolult nemét. A „Varázsfulvólát“ p. o. „zenei rejtvényének találja, melyben „egy hatalmas testű, de cingárlábú őszhajú ifjú hét poklokon keresztültör, hogy egy pöttömnyi primadonnát elnyerjen ... Néhány táncosnő, aki kapcsolatban van az operával, talán megérne egy vagy két poklot, de örülnék kellene lennie, aki éppenséggel heten menjen át ezért a primadonnáért...!“ (248. 1.)

Artatlan, majdnem gyermeki lélek hangja ez; mint a világ zeneirodalmának mesterműveit, hasonló távolságból nézi Bandholtz ennek a romokban heverő kis országnak felocsúdó közéletét, társadalmát, személyiségeit, akik tarka sorban vonulnak el előtte budapesti tartózkodásának félesztendeje alatt. Távoból, tehát függetlenül, leplezetlen derűvel, néha — de ritkán — iróniával is, leggyakrabban jóindulattal; József királyi hercegtől és Csemoch hercegprimástól kezdve megismerkedik a főúri és a politikai társadalom számos alakjával és véleményt mond róluk, — hallunk Somssich grófról, Edclsheim-Gyulay grófról, a Szirmay-családról, Friedrich Istvánról, Huszár Károlyról, Pékár Gyuláról, Soós tábornokról, Bódy főpolgármesterről és számtalan más ismert emberről. Ezek a jellemzések nem a nyilvánosságnak szóltak s „kézirat gyanánt“ olvasandók. Akiket egy-egy tréfa nyila ér, meg fogják hű barátunknak bocsátani a keserű percet: nem az ő hibája, hogy ezek az igénytelen jegyzetek tíz évvel korábban kerültek a nyilvánosságra, semmint hasonló tárgyú naplókkal történni szokott. Nem kétséges, hogy tíz év múlva Bandholtz tábornok könyvét elsőrendű forrás gyanánt magyar fordításban is olvasni fogjuk; neve be fog vonulni abba a kis Pantheonba, melyben Magyarország néhány igazi idegen jóakarójáét őrzi a magyarság. Az igazságot kereste itt és azt szolgálta mindvégig; csendes munkájával segített nekünk, mikor egy egész világ tört a romlásunkra. A Nemzeti Hadsereg bevonulása után ezt jegyezte fel naplójába: „1919 november 17. Tegnap nagy napja volt Budapestnek és szerencsére minden méltósággal és tisztességgel folyt le. — A misszió mai ülésén én elnököltem s tekintettel arra, hogy Sir George Clark hiób-sürgönyöket meneszt a Főtanácsnak, elhatároztuk, hogy olyan jelentést küldünk, mely tanúsítja, hogy a magyarok újra való bevonulása óta a viszonyok Budapesten és szomszédságában kitűnőek; hogy Horthy tengernagy csapatai kiválóan fegyelmeztettek bizonyultak és kézben vannak tartva... Sir George Clerk még mindig teli van aggodalommal munkáját illetően és méltán. Úgy látszik, teljességgel képtelen ezeknek az embereknek kezelésére..“

„Ezeknek az embereknek kezelése“ — mint Bandholtz tábornok nagy példája tanúsítja — nem nagyon nehéz. Némi értelem kell hozzá és egy kis szív.

BALOGH JÓZSEF